

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2023.23.5>

УДК 342.9:338.4

**АДМІНІСТРАТИВНІ МЕТОДИ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ
ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ**

Юрій БУРИЛО

доктор юридичних наук, доцент, провідний
науковий співробітник

Науково-дослідний інститут приватного
права і підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)

<https://orcid.org/0000-0001-8743-7739>

Стаття присвячена дослідженню правових аспектів застосування адміністративних методів державного регулювання виробництва та обігу харчових продуктів у світлі наближення національного законодавства України до законодавства ЄС.

В статті розкривається поняття державного регулювання, його види та засоби (методи) здійснення. При цьому основна увага присвячується аналізу характеристик прямого державного регулювання, що здійснюється за допомогою, адміністративних методів.

До методів прямого державного регулювання у сфері виробництва та обігу харчових продуктів відносяться такі адміністративні (прямі) засоби владно-організуючого впливу як застосування нормативів та лімітів, державна реєстрація, надання документів дозвільного характеру (експлуатаційних дозволів), сертифікація та ліцензування.

Залежно від особливостей впливу на правовідносини, пов'язані з виробництвом та обігом харчових продуктів адміністративні методи державного регулювання поділяються на такі, що безпосередньо впливають на правовий режим харчових продуктів, сировини та інгредієнтів, з яких вони виготовляються (встановлення лімітів, сертифікація, державна реєстрація) або на правовий режим засобів виробництва харчових

UDC 342.9:338.4

**ADMINISTRATIVE METHODS OF
STATE REGULATION WITH
REGARDS TO THE PRODUCTION
AND DISTRIBUTION OF FOOD**

Burylo, Yuriy

Doctor of Law Sciences, Associate Professor,
Leading Researcher

Academician F.H. Burchak Scientific Research
Institute of Private Law and Entrepreneurship
of the NALS of Ukraine (Kyiv)

The article is devoted to the analysis of the legal aspects of applying administrative methods of state regulation to the production and distribution of food in the light of the approximation of Ukraine's national legislation to the relevant legislation of the EU.

The article deals with the concept of state regulation, its types and means (methods) of implementation. At the same time, the main attention is devoted to the analysis of the characteristics of direct state regulation, which is carried out with the help of administrative methods.

The methods of direct state regulation in the field of production and distribution of food include such administrative (direct) methods as the application of standards and limits, state registration, issuance of permissions (operational permits), certification and licensing.

Depending on the specific nature of legal impact on the production and distribution of food, administrative methods of state regulation are divided into the following categories: those that directly affect the legal regime of food products, raw materials and ingredients from which they are made (setting limits, certification, state registration) or on the legal regime of food production facilities (state registration and granting of operational permits for the establishments used for the production and distribution of food), as well as those that

продуктів (державна реєстрація та надання експлуатаційних дозволів на потужності, що використовуються для виробництва та обігу харчових продуктів), а також ті, що безпосередньо впливають на правове положення суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво та обіг харчових продуктів (ліцензування виробництва і торгівлі алкогольними напоями).

Звертається увага на те, що адміністративні засоби державного регулювання, закріплені в законодавстві України, відображають аналогічні адміністративні механізми закріплені в законодавстві ЄС. Також відзначається ризик-орієнтований підхід до застосування низки адміністративних методів державного регулювання в ЄС і в Україні. Також вказується на те, що застосування адміністративних засобів державного регулювання як в ЄС, так і в Україні зумовлено необхідністю гарантування безпечності харчових продуктів з метою захисту здоров'я споживачів.

Ключові слова: адміністративні методи, державне регулювання, харчові продукти, законодавство ЄС, нормативно-правове наближення

Наявність достатньої кількості безпечних для здоров'я продуктів харчування є важливим фактором продовольчої безпеки та здоров'я населення будь-якої країни. Для регулювання виробництва та обігу харчових продуктів держава вживає різного роду заходи владно-організаційного впливу на суб'єктів господарювання в галузях сільського господарства, харчової промисловості, торгівлі та громадського харчування. Відповідні засоби державного регулювання передбачені законодавством України, яке в останні роки приводиться у відповідність із законодавством ЄС в процесі нормативно-правового наближення у сфері санітарних та фітосанітарних засобів, що передбачено ст. 64 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. Розвиток законодавчих засад державного регулювання у сфері виробництва та обігу харчових продуктів, особливо в частині адміністративних (прямих) засобів державного регулювання, зумовлює необхідність їх наукового осмислення.

З теоретичних позицій засоби (методи) державного регулювання традиційно розглядалися багатьма представниками адміністративного та господарського права, зокрема такими як О. Д. Крупчан, В.Ф. Опришко, В.С. Щербина, О.М. Вінник, О. П. Подцерковний та ін. Разом з тим, поки що бракує правових досліджень специфіки застосування адміністративних методів державного регулювання у сфері виробництва та обігу харчових продуктів. Відтак, метою цієї статті є з'ясування правових особливостей адміністративних методів державного регулювання виробництва та обігу харчових продуктів, зумовлених наближенням відповідного законодавства України до законодавства ЄС.

Під засобами (методами) державного регулювання економіки загалом розуміють способи,

directly affect the legal status of business operators engaged in the production and distribution of food (licensing of spirit drinks' production and distribution).

Special attention is paid to the fact that the administrative methods of state regulation enshrined in the legislation of Ukraine reflect similar administrative mechanisms enshrined in the legislation of the EU. A risk-oriented approach to the application of a number of administrative measures of state regulation in the EU and in Ukraine is also noted. It is also pointed out that the use of administrative methods of state regulation both in Ukraine and the EU is caused by the need to guarantee the safety of food in order to protect the health of consumers.

Keywords: administrative methods, state regulation, food products, EU legislation, regulatory and legal approximation

прийоми або методи регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, що застосовуються з метою реалізації необхідних державі цілей і завдань. Саме засоби (методи) в значній мірі розкривають внутрішню сутність державного регулювання, на відміну від його форм, які характеризують його зовнішній вираз [1, с.49; 2, с. 3, 5].

Широкий арсенал методів державного впливу на суспільні процеси обумовлює самі різні їх наукові класифікації: за суб'єктами впливу (державні, громадські, ринкові); за часом дії (довгострокові, короткострокові); за характером впливу (прямі; непрямі); за масштабами втручання (загальні, часткові); за змістом (економічні, адміністративні; соціально-психологічні); за способом прийняття (правові, неправові); за характером дії (стримувальні (обмежувальні), стимулюючі, комплексні); за рівнем впливу (республіканські, місцеві); за об'єктом впливу (галузеві, функціональні) [3, с.24]. В правовій доктрині засоби державного регулювання, як правило, поділяють на прямі і непрямі або, як їх ще часто іменують, адміністративні та економічні методи. Відтак в юридичній та економічній літературі виділяють пряме і непряме державне регулювання [6, с.59-60; 7, с.29].

Пряме державне регулювання здійснюється за допомогою прямих (адміністративних) засобів впливу. Адміністративні методи – це такі способи впливу держави, за яких необхідний суспільству результат досягається шляхом прямого наказу (обов'язкового припису) компетентного органу, що підлягає обов'язковому та однозначному виконанню суб'єктом господарювання, незалежно від того, чи вигідно це виконання йому економічно, чи ні [5, с.116; 7, с.22]. Через це в літературі підкреслюється наказовий (директивний) і такий, що ігнорує економічні інтереси керованих об'єктів, характер адміністративних методів [8].

Серед засобів державного регулювання, що вказані у ст. 12 ГК України, ознаки адміністративних методів мають ліцензування, патентування і квотування; сертифікація та стандартизація; застосування нормативів та лімітів [9]. Крім того, до адміністративних методів, спрямованих на легалізацію господарської діяльності, поряд із ліцензуванням і патентуванням можна віднести державну реєстрацію та надання інших документів дозвільного характеру [10, с.76].

З-поміж наведених засобів державного регулювання у сфері господарювання, що пов'язана з виробництвом та обігом харчових продуктів, практикуються такі адміністративні (прямі) засоби як застосування нормативів та лімітів, державна реєстрація, надання документів дозвільного характеру (експлуатаційних дозволів), сертифікація та ліцензування.

В залежності від особливостей механізму впливу на правовідносини, пов'язані з виробництвом та обігом харчових продуктів адміністративні методи державного регулювання можна умовно поділити на такі, що безпосередньо впливають на правовий режим харчових продуктів (сировини та інгредієнтів, з яких вони виготовляються) або на правовий режим засобів виробництва харчових продуктів, а також ті, що безпосередньо впливають на правове положення суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво та обіг харчових продуктів.

Адміністративні методи державного регулювання, що впливають на правовий режим харчових продуктів (сировини та інгредієнтів, з яких вони виготовляються) включають в себе встановлення нормативів і лімітів, сертифікацію та державну реєстрацію.

Так, відповідно до частини другої ст.6 Закону України “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів” центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, затверджує показники безпечності харчових продуктів та інших об'єктів санітарних заходів; вимоги до складу дитячих сумішей...; вимоги до складу харчових продуктів для спеціальних медичних цілей та харчових продуктів для контролю ваги тощо [11]. Зокрема, на виконання відповідних повноважень Міністерством охорони здоров'я України затверджено Показники безпечності харчових продуктів “Максимальні межі (рівні) залишків діючих речовин ветеринарних препаратів у харчових продуктах тваринного походження” [12].

Як засіб державного регулювання визначення максимальних меж залишків ветеринарних препаратів у харчових продуктах тваринного походження фактично є встановленням лімітів,

спрямованих на захист здоров'я споживачів харчових продуктів, оскільки зайвий вміст цих залишків може спричинити розвиток антибіотикорезистентності, що тягне за собою негативні наслідки для здоров'я людей. Зазначені межі залишків (ліміти) є частиною законодавства, що визначає правовий режим харчових продуктів тваринного походження. Порушення відповідних лімітів, означає невідповідність харчових продуктів законодавству в частині відповідних показників безпечності, а отже тягне застосування до суб'єктів господарювання санкцій, передбачених ст.65 Закону України “Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин” [13].

Іншим засобом державного регулювання, що безпосередньо впливає на правовий режим харчових продуктів є їх сертифікація. Відповідно до частини другої ст.32 Закону України “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів” сертифікація харчових продуктів необов'язкова. Однак, зазначене не стосується видачі міжнародного сертифіката для експорту харчових продуктів до інших країн. Так, відповідно до частини першої ст.60 зазначеного закону якщо цього вимагає країна-імпортер, вантажі з експортованими харчовими продуктами повинні супроводжуватися оригіналами міжнародних сертифікатів або інших документів, які вимагаються законодавством країни призначення, виданих компетентним органом. На разі таким компетентним органом, уповноваженим видавати міжнародні сертифікати, виступає Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

В той же час для імпорту харчових продуктів тваринного походження (в тому числі композитних продуктів) законодавство України також вимагає наявність міжнародного сертифікату. Так, відповідно до частини сьомої ст.41 Закону України “Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин” вантаж із продуктами, який ввозиться (пересилається) на митну територію України через призначений прикордонний інспекційний пост, повинен супроводжуватися оригіналом міжнародного сертифікату. Як випливає з пункту 22 частини першої ст.1 зазначеного закону, міжнародний сертифікат засвідчує безпечність харчового продукту. Таким чином, сертифікація також є одним із інструментів захисту здоров'я споживачів харчових продуктів. Наявність або відсутність міжнародного сертифікату (наявність міжнародного сертифікату, що не відповідає вимогам законодавства) на конкретний вантаж, що містить харчові продукти, з точки зору його правового режиму означає наявність або відсутність можливості його експорту або імпорту. В адміністративно-правовій площині цей інструмент державного регулювання працює як один з елементів у механізмі допуску конкретного вантажу з харчовими продуктами до ввезення на митну територію України або його експорту.

До засобів державного регулювання, що безпосередньо впливають на правовий режим харчових продуктів (сировини та інгредієнтів, з яких вони виготовляються) належить також державна реєстрація об'єктів санітарних заходів. До об'єктів санітарних заходів, що підлягають державній реєстрації частина друга ст.29 Закону України “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів” відносить новітні харчові продукти, харчові добавки, ароматизатори, за виключенням окремої групи ароматизаторів, визначених центральним органом виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері охорони здоров'я, ензими, матеріали і предмети, призначені для контакту з харчовими продуктами, воду питну, яку планується віднести до категорії “вода природна мінеральна”.

Як засіб державного регулювання державна реєстрація зазначених видів харчових продуктів, їх інгредієнтів та контактуючих матеріалів і предметів фактично відіграє роль дозвільного механізму, свого роду фільтру, який повинен не допустити в обіг ті з них, що потенційно можуть завдати шкоду здоров'ю людини. Отже, з точки зору правового режиму зазначених об'єктів санітарних заходів наявність або відсутність їх державної реєстрації фактично означає їх допуск або недопуск на ринок (у сферу виробництва та обігу харчових продуктів).

Загалом механізм державної реєстрації зазначених об'єктів санітарних заходів є вітчизняним еквівалентом дозвільної системи, що застосовуються до таких самих об'єктів в ЄС відповідно до Регламенту (ЄС) 2015/2283 Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2015 року про нові харчові продукти [14], Регламенту (ЄС) № 1331/2008 Європейського Парламенту та Ради від 16 грудня 2008 року про встановлення загальної процедури дозволу на харчові добавки, харчові ензими та харчові ароматизатори [15], Директива 2009/54/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 18 червня 2009 року щодо використання та продажу природних мінеральних вод [16].

Методи державного регулювання, що впливають на правовий режим засобів виробництва харчових продуктів, включають в себе державну реєстрацію та надання експлуатаційних дозволів на потужності, що використовуються для виробництва та обігу харчових продуктів. Зазначені засоби державного регулювання закріплені в Закону України “Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів” і відображають відповідні положення Регламенту (ЄС) № 852/2004 Європейського парламенту та ради від 29 квітня 2004 року про гігієну харчових продуктів [17] та Регламенту (ЄС) № 853/2004 Європейського Парламенту та Ради від 29 квітня 2004 року, що встановлює спеціальні правила гігієни для харчових продуктів тваринного походження [18].

Концепція, закладена в цих регламентах передбачає розподіл потужностей з виробництва та обігу харчових продуктів на дві категорії залежно від ступеня ризику, що може бути пов'язаний з їх експлуатацією. Перша з них, це потужності з виробництва та обігу харчових продуктів тваринного походження, експлуатація яких може становити підвищений ризик для здоров'я людей і тварин. Перед введенням в експлуатацію такі потужності повинні пройти інспектування за результатами якого надається “approval”, тобто схвалення (затвердження), що фактично є дозволом на експлуатацію цих потужностей (експлуатаційним дозволом) з метою виробництва та обігу харчових продуктів тваринного походження. Інша категорія охоплює всі ті потужності з виробництва та обігу харчових продуктів, які не становлять підвищеного ризику і тому не потребують інспектування. Як правило, це потужності, що використовуються для виробництва харчових продуктів рослинного походження (наприклад, млин або хлібзавод). Такі потужності підлягають державній реєстрації за заявковим принципом через повідомлення про початок експлуатації.

Як бачимо, зазначений європейський підхід до вибору засобів державного регулювання (державна реєстрація або експлуатаційний дозвіл на потужності) побудований на механізмі оцінки ризику, що може становити та чи інша потужність. В такому підході є цілком практичний сенс. Він полягає у раціональному використанні адміністративних ресурсів держави на здійснення регуляторної діяльності. Жорсткіші засоби державного регулювання у вигляді інспектування з наступним наданням експлуатаційного дозволу на потужність застосовуються лише до тих потужностей, які потенційно можуть призвести до істотної небезпеки для здоров'я населення або тварин. Застосування таких засобів державного регулювання потребує більших адміністративних ресурсів (кадрових та організаційних), ніж у випадку здійснення державної реєстрації всіх інших потужностей, які не становлять високого ступеня ризику і відповідно не потребують проведення попереднього інспектування. В кінцевому підсумку таким чином досягається певна економія адміністративних ресурсів держави.

Водночас такий ризик-орієнтований та диференційований підхід до вибору засобів державного регулювання дозволяє частково згладити негативні наслідки державного регулювання загалом. В наукових джерелах справедливо відзначається, що багато засобів державного регулювання збільшують виробничі витрати та знижують продуктивність [19, с.84]. Тому застосування більш м'яких засобів державного регулювання замість жорстких, наприклад, державної реєстрації потужностей замість надання експлуатаційних дозволів у випадках, коли йдеться про низько-ризикові потужності з виробництва та обігу харчових продуктів, з економічної точки зору зменшує регуляторне навантаження на суб'єктів господарювання, оскільки зменшує їх витрати на проходження перевірок.

Водночас з суто юридичної точки, якщо говорити про вплив зазначених засобів державного регулювання на правовий режим потужностей з виробництва та обігу харчових продуктів, то принципової різниці не простежується, адже наявність державної реєстрації, так само як і наявність експлуатаційного дозволу на потужності є необхідною умовою їх правомірної експлуатації в цілях виробництва та обігу харчових продуктів, а їх відсутність тягне застосування до суб'єкта господарювання санкцій, передбачених законом.

Розглядаючи адміністративні засоби державного регулювання, що безпосередньо впливають на правове положення суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво та обіг харчових продуктів, варто відзначити обмежене використання такого інструменту регулювання як ліцензування. Господарська діяльність з виробництва та обігу переважної більшості харчових продуктів не потребує ліцензування. Водночас ліцензування застосовується до суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво і торгівлю алкогольними напоями, відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального» [20]. З одного боку застосування ліцензування до зазначених суб'єктів зумовлено тим, що йдеться про виробництво та обіг підакцизних товарів, що само по собі вимагає посиленого регулювання і контролю, з іншого боку йдеться також про захист здоров'я населення, а отже про безпечність відповідних харчових продуктів, які досить часто викликають негативні наслідки, в тому числі і фатальні. З іншого боку, з точки зору господарюючих суб'єктів ліцензування є одним із засобів державного регулювання, який фактично обмежує свободу господарювання [21]. Тому використання цього інструменту виправдано лише в тих випадках, коли бажану мету державного регулювання важко або неможливо досягти іншими засобами.

З юридичної точки зору ліцензування відіграє роль інструменту легалізації суб'єктів господарювання як учасників відповідного ринку харчових продуктів, доступ до якого є заздалегідь обмеженим державою. Лише після отримання відповідної ліцензії суб'єкт господарювання має можливість реалізовувати право на виробництво і торгівлю алкогольними напоями, таким чином стаючи законним учасником цього ринку. Водночас ліцензування дозволяє забезпечити облік та постійний контроль за учасниками відповідного ринку харчових продуктів, а також зобов'язує їх дотримуватись низки ліцензійних умов в інтересах захисту здоров'я споживачів відповідних продуктів. З огляду на це, ліцензування виробництва та/або обігу алкогольних напоїв є досить поширеною практикою в різних країнах світу, в тому числі країнах-членах ЄС (хоча і не у всіх) [22].

В якості висновку необхідно відзначити, що адміністративні методи державного регулювання, що передбачені національним законодавством України про харчові продукти, загалом слідує регуляторному підходу, закріпленому в законодавстві ЄС внаслідок того, що харчове законодавство України в останні роки формувалося шляхом імплементації відповідних актів законодавства ЄС. В результаті сформувалася ризик-орієнтована та спрямована на гарантування безпечності харчових продуктів і захист здоров'я споживачів система адміністративних засобів державного регулювання, що безпосередньо впливають на правовий режим харчових продуктів (сировини та інгредієнтів, з яких вони виготовляються), на правовий режим засобів виробництва харчових продуктів, а також на правове становище суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво та обіг окремих видів харчових продуктів.

Подальші дослідження з окресленої тематики варто зосередити на питаннях вдосконалення процедур застосування адміністративних методів державного регулювання виробництва та обігу харчових продуктів.

Посилання:

1. 1. Добровольська В. (2008) Деякі питання щодо непрямих (економічних) методів державного регулювання підприємницької діяльності. Підприємство, господарство і право. №5.

2. Подцерковний О., Ломакіна О. (2002) Проблеми визначення методів і форм державного регулювання господарських відносин. Підприємництво, господарство і право. №8.
3. Михасюк І. Р., Швайка Л. А. (2006) Державне регулювання економіки: підручник. 220 с.
4. Задахайло Д. В., Пашков В. М., Бойчук Р. П. та ін. (2012) Господарське право: підручник. 696 с.
5. Щербина В. С. (2008) Органи державної влади та органи місцевого самоврядування як учасники відносин у сфері господарювання. Вісник господарського судочинства. №1.
6. Стельмашук А. М. (2000) Державне регулювання економіки: навчальний посібник. 315 с.
7. Вінник О.М. (2008) Господарське право: навчальний посібник. – 2-ге вид., змін та доп. 766с.
8. Опрышко В. Ф. (1983) Народнохозяйственный комплекс: управление и право. 167 с.
9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. Відомості Верховної Ради України, 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144.
10. Подцерковний О.П., Квасніцька О.О., Смітюх А.В. та ін. (2012) Господарське право: підручник. 2-ге вид., доп. і перероб. 640 с.
11. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 р. Відомості Верховної Ради України, 1998, № 19, ст. 98.
12. Про затвердження Показників безпечності харчових продуктів “Максимальні межі (рівні) залишків діючих речовин ветеринарних препаратів у харчових продуктах тваринного походження”: Наказ Міністерства охорони здоров’я України від 23.12.2019 р. № 2646.
13. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров’я та благополуччя тварин: Закон України від 18 травня 2017 р. Відомості Верховної Ради, 2017, № 31, ст.343.
14. Regulation (EU) 2015/2283 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on novel foods, amending Regulation (EU) No 1169/2011 of the European Parliament and of the Council and repealing Regulation (EC) No 258/97 of the European Parliament and of the Council and Commission Regulation (EC) No 1852/2001 URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/2283/oj>
15. Regulation (EC) No 1331/2008 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 establishing a common authorisation procedure for food additives, food enzymes and food flavourings URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32008R1331>
16. Directive 2009/54/EC of the European Parliament and of the Council of 18 June 2009 on the exploitation and marketing of natural mineral waters URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32009L0054>
17. Regulation (EC) No 852/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the hygiene of foodstuffs URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004R0852>
18. Regulation (EC) No 853/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 laying down specific hygiene rules for food of animal origin URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02004R0853-20230215>
19. Tannenwald R. (1997) State Regulatory Policy and Economic Development. New England Economic Review. №3.
20. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального: Закон України від 19 грудня 1995 р. Відомості Верховної Ради України, 1995, № 46, ст. 345.
21. Крупчан О., Перепелюк В. (2008) Напрями удосконалення процедури видачі ліцензії на здійснення певного виду господарської діяльності. Юридична Україна. №5. С.49-59.
22. Kokole D., Primožič R. Galkus L. Report on the alcohol laws in EU countries URL: <https://www.letithapyn.eu/data-si/file/Report%20on%20the%20alcohol%20laws%20in%20EU.pdf>

Статтю було подано	19.06.2023	The article was submitted
Статтю було доопрацьовано	26.06.2023	The article was revised
Статтю було прийнято	10.07.2023	The article was accepted